

GRADNJA I UREĐENJE CRKVI

PREMA NOVIM LITURGIJSKIM PROPISIMA

Dr Antun IVANDIJA

Jedan od rezultata II. vatikanskog sabora jest liturgijska reforma, kojoj je zadaća da što više približi Boga ljudima, odnosno da što uspješnije privodi ljude Bogu. To je konačni razlog, zašto je u liturgiju uveden živi jezik, jer ako liturgija želi ljudima nešto reći, onda im mora govoriti onako, kako je ljudi razumiju. Liturgijska reforma ne tiče se samo jezika, nego i vršenja liturgijskih funkcija, — pa dosljedno i mjesta, odnosno prostorija, gdje se vrši liturgija. Stoga je prirodno, da su doneseni propisi o crkvama i njihovom uređenju u duhu preuređene liturgije. Gradnja i uređenje crkvi prema novim liturgijskim propisima jest predmet ovog razmatranja.

O tom predmetu crkveno poglavarstvo je do sada izdalo slijedeće važnije propise:

1. Saborsku konstituciju o svetom bogoslužju;
2. Kongregacija obreda izdala je Instrukciju za ispravno provođenje Uredbe o svetom bogoslužju;
3. Vijeće za provedbu Konstitucije o svetom bogoslužju dalo je već mnogo odgovora na konkretna pitanja. Među dokumentima tog Vijeća najvažnije je pismo predsjednika Vijeća kardinala Lercara od prošle godine;
4. Od naših dijecezanskih zagrebačkih propisa do sada su o tom predmetu izdane dvije okružnice: prva od 9. IV. 1965. br. 1428/65, i druga od 5. I. 1966 br. 123/66.

Spomenuti dokumenti s obzirom na crkve imaju u vidu dvije stvari: 1. gradnju i uređenje novih crkvi, koje će se graditi; 2. prilagođavanje postojećih crkvi novim liturgijskim propisima.

I. GRADNJA I UREĐENJE NOVIH CRKVI

CRKVE NE SMJERNICE

Na gradnju i uređenje novih crkvi odnose se čl. 123, 124, 125, 126 i 128 Uredbe i svetom bogoslužju i glava V. Upute za ispravno provođenje Uredbe o svetom bogoslužju.

To su okvirni propisi, koji ne zalaze u detalje, nego samo daju općenite smjernice, dopuštajući slobodu daljnjeg proučavanja, te slobodu invencije i stvaranja crkvenim umjetnicima.

Ove smjernice crkvenog poglavarstva izazvale su živo gibanje i među liturgičarima i među umjetnicima, napose arhitektima. Zbog toga, što su okviri spomenutih propisa prilično široki (to je i pravo), umjetnici pronalaze razna rješenja, koja nisu baš uvijek u skladu sa duhom liturgijske obnove, te je Liturgijsko vijeće već nekoliko puta davalo odgovore na konkretna pitanja. Ti odgovori jesu direktive za daljnji rad umjetnika. Da bi crkveni umjetnici, napose graditelji, pravo shvatili pravu misao, težnju Crkve obzirom na crkvenu umjetnost, vani u svijetu održalo se već više nacionalnih i internacionalnih sastanaka liturgičara i crkvenih umjetnika, na kojima je dolazilo do međusobnih sporazumijevanja i smjernica za daljnji rad. Jedan od posljednjih takvih sastanaka bio je međunarodni kongres liturgičara i arhitekata u Asisu prošle godine, na kojem se u duhu novih crkvenih propisa rješavao tip i uređenje crkvi u budućnosti. Ovdje ćemo nastojati izložiti rezultate tih kongresa, pokušavši ih primijeniti na naše konkretne prilike.

GRAĐEVNI STIL CRKVI

Kad se danas govori o crkvenoj umjetnosti, umjetničkom stvaranju, o stilu, — Crkva je u tome širokogrudna: ona daje potpunu slobodu umjetničkog stvaranja. Koncilska konstitucija govori, da Crkva nikada nije imala svoga posebnog stila, nego je prihvaćala stilove svakog vremena i svakog kraja. To isto ona čini i danas. Istina, postojala je u prošlom stoljeću tendencija nekih crkvenih osoba, da samo jedan umjetnički stil proglase pravim kršćanskim — naime gotiku. To je međutim bilo stanovište pojedinaca, ali ne službene Crkve. Zbog takvog shvaćanja mnogi su se umjetnici odvojili od Crkve. Pavao VI. to lojalno priznaje u svom govoru umjetnicima dne 7. V 1964. i daje im u crkvi potpunu slobodu umjetničkog izražavanja, uz poštivanje religioznog sadržaja i duha. Crkva dakle danas prihvaća svaki umjetnički stil, — pa i moderni, — koji je sposoban izraziti religioznu misao. Prema tome, kad se govori o liturgijskim propisima za crkvenu umjetnost, za gradnju i uređenje crkvi, onda uopće nije govor o umjetničkom stilu. Tu postoji sloboda. Zato u ovom razmatranju ne tangiramo uopće nijedan umjetnički stil. To se razmatranje odnosi na funkcionalnost crkvi u skladu s novim liturgijskim propisima.

LOKACIJA CRKVENIH OBJEKATA

Kad se pristupa gradnji neke crkve, najprije treba odrediti njenu lokaciju. Već kod toga iskrsavaju problemi u vezi s urbanističkim planom u gradovima i s perspektivom razvoja naselja. Kod rješavanja tog problema zbog same stvari zainteresirane su i svjetovne i crkvene vlasti, te je nužno, da one dođu do međusobnog sporazuma u svakom konkret-

nom slučaju. Zato se u vanjskom svijetu održavaju međusobni sastanci i dogovori predstavnika tih vlasti.

Kod određivanja lokacije buduće crkve u gradu iskustvo je pokazalo, da gradski vjernici ne dolaze redovito u crkvu, ako im je ona udaljenija od 500 metara. Prema tome crkvena vlast iz pastoralnih razloga treba nastojati, da gradsko područje bude podijeljeno na zone tako, da u centru svake zone bude crkva, i da od periferije zone do same crkve ne bude polumjer veći od 500 metara. Jasno je, da se ovaj princip ne može primijeniti na sela, nego samo na gradove, jer je gradski mentalitet drukčiji od seoskoga.

Na selu crkvu treba graditi — ne u geometrijskom, nego u idealnom središtu župe. Idealno središte župe je ono mjesto ili naselje, kojemu saobraćajno, ekonomski i administrativno gravitiraju ostala naselja. To čak ne mora biti ni brojčano najveće naselje župe, premda zapravo to obično jest. Radi se o gravitaciji; pa ako vjernici dolaze u neki centar radi drugih poslova (npr. liječnik, upravne vlasti, trgovine itd.), onda je prirodno, da tu bude i njihov vjerski centar, da bi tako lakše obavili i svoje vjerske dužnosti.

Osim lokacije za samu crkvu u strogom smislu danas se u vanjskom svijetu svagdje traži, da uz crkvu postoji zgrada za stan i ured pastoralnog osoblja, — tj. jednog ili više svećenika i ostalih službenika crkve, kao što su redovnice, zvonari, podvornici. K tome uz crkvu moraju postojati prostorije za društvene sastanke (bratovštine kršćanskog nauka i sl.), kao i prostorije za rasonodu. Ovo posljednje je i te kako važno za rad s ministrantima. Zatim oko same crkve mora postojati jedan pojas tišine, da čovjeka u crkvi ne smeta vanjska buka prometa. Taj pojas tišine postiže se ili parkom otvorenog tipa oko crkve, sa zelenilom i lijepo uređenim prilazima za pješake, ili ograđenim prostorom, koji veoma podsjeća na starokršćanske atrijske, klaustre, — ili naše cinktore. Urbanistički planovi u vanjskom svijetu predviđaju kod planiranja novih gradskih četvrti u blizini crkve parkirališta za automobile; kojima vjernici dolaze u crkvu.

Ova općenita načela, primijenjena na naše konkretne gradske i seoske prilike, pokreću neke probleme, — manje ili više akutne —, koje moramo rješavati u granicama svojih mogućnosti. Ponajprije problem lokacije crkvi u gradskim područjima po samoj prirodi stvari traži dogovor između crkvenih i svjetovnih vlasti. Budući da mi obzirom na lokaciju i gradnju crkvi imamo jednake potrebe, kao i katolici u drugom svijetu, to želimo, da naši urbanistički planovi također predvide lokacije za crkve na odgovarajućim mjestima — prema pastoralnim potrebama — tako, da vjernicima ne bude u crkvu dalje od 500 metara. Za otvaranje novih bogoštovnih objekata osnovan je u Zagrebačkoj Nadbiskupiji »Fond Ivana XXIII«, a u Splitskoj biskupiji akcija »Gospine crkve«. Slična nastojanja postoje i u drugim biskupijama. Dosadašnji rad »Fonda Ivana XXIII« pokazuje, što mi u gradnji crkvi možemo ostvariti od onoga, što predviđaju novi liturgijski propisi i njihova razrada. A kad se rad tog Fonda usporedi npr. sa sličnom akcijom bolonjskog nadbiskupa i kardinala i sa našim stvarnim potrebama, onda biva jasno, koliko toga još treba načiniti.

Za seoske crkve se traži, da budu u idealnom središtu župe. Taj zahtjev kod nas stvara prilično akutan problem promjene centra nekih župa, — odnosno jednu radikalnu novu crkveno-administrativnu podjelu teritorija na župe — bez obzira na stare granice, jer te granice na mnogim mjestima ne odgovaraju sadašnjim potrebama. Na pr. u Zagrebačkoj Nadbiskupiji granice župa uglavnom su bile takve već u XIV. stoljeću i neposredno poslije Turaka, i to po volji feudalaca patrona; a od toga vremena neka su naselja propala i nastala mnoga nova, tako da velik broj crkvi ni izdaleko nije u idealnom centru župe. Ako k tome pokušamo provesti Koncilsku preporuku, da župa ne bude veća od 5.000 vjernika, onda je jasno, da će trebati predvidjeti nove crkve na novim mjestima u perspektivi ili ponovne administrativne podjele čitavog teritorija, ili osnivanja novih župa dismembracijom starih. Prvo bi rješenje bilo radikalnije, a drugo bi bilo kompromisno, ali ekonomičnije. No ni jedno ni drugo rješenje ne će biti ostvarivo, dok se ne poveća broj svećenika. U sadašnjim prilikama može se govoriti tek o »arondaciji« župa, kod čega ne bi smjeli biti odlučni ni tradicionalistički, sentimentalni motivi, ni ekonomski razlozi, nego se trebaju uzimati u obzir samo pastoralni razlozi, makar u građevnom smislu privremeno dobiti objekte kao što su Zdenkovac i Zdenčina. Mi za gradnju crkvi od onoga, što je potrebno, učinimo što možemo, a budućnost prepustimo Bogu. No nije dosta da samo uočimo potrebe, nego da i učinimo, što možemo. Mi izvršimo nužno, a naši će nasljednici na našim temeljima stvarati korisno i lijepo. To je perspektiva naše moderne crkvene umjetnosti.

VELIČINA CRKVE

U vezi s veličinom crkve također iskrsava problem, koji je u vezi s veličinom i tipom župe. Danas naime vani postoje dva shvaćanja župe: jedno je klasično, kako ga predviđa Kodeks, i kakve župe danas imamo, a drugo je novije, koje zastupaju najviše Francuzi. Po tom novom shvaćanju župe bi imale biti brojem vjernika i teritorijalnim opsegom velike. Imale bi svoj centar s više specijaliziranih svećenika, tako da bi se pastoralni rad podijelio na struke, — npr. katehizacija, katehetsko-apologetski rad s odraslima, pouke za mladež, pohod bolesnika itd. — za svaku vrstu posla poseban svećenik. Ovako bi se dobio kvalitetniji pastoralni rad. Sva pastorizacija odvijala bi se u župnom centru, gdje je velika župna crkva i katehetska škola. A opće bogoslužje, kao što su sv. mise i propovijedi, vršilo bi se i izvan centra u područnim kapelama, kamo bi dolazili svećenici iz centra. Sve je ovo, čini se, zamišljeno po uzoru na tzv. zdravstvene centre ili domove zdravlja, a područne kapele bile bi u neku ruku samo ambulante prve pomoći, koje bi slale pacijente u centar. Ako se župa shvati u tom smislu, jasno je, da to ima utjecaj na tip i veličinu crkve, koja bi se imala izgraditi. To bi bile crkve-matice, za razliku od područnih kapela, koje bi imale samo ono, što je potrebno za osnovno bogoslužje. Iako ovakvo rješenje s naše perspektive izgleda privlačivo obzirom na zajednički život svećenika i s ekonomskog stanovišta, ipak se čini, da za naše prilike ne bi odgova-

ralo, jer u vrijeme općeg mentaliteta, koji bježi od žrtve, ne bi bilo moguće pastoralni rad koncentrirati na jednom mjestu. Prema tome za nas ostaje najprikladnijim stari tip župe, — tj. više manjih župa, dakle više manjih crkvi, koje će biti opremljene svime, što je potrebno za sve vrste pastoralnog rada i bogoslužja.

Veličina crkve ovisi o veličini župe tako, da crkva mora biti toliko prostrana, da može odjednom primiti jednu desetinu župljana; polovica od tog broja imala bi sjedeća, a druga polovica stajaća mjesta. Kod sjedećih mjesta na četvorni metar mogu doći dvije osobe, a kod stojećih tri, odnosno najviše (u pretpostavci normalnog stajanja) četiri. Tako dobivenoj kvadraturi treba dodati prostor svetišta, pokrajnjih oltara, ispovjedaonica itd. K tome treba imati u vidu, da crkve nisu kazališta ni kino-dvorane, gdje gledaoci miruju. Vjernici u crkvi jesu pokretna skupina, jer bogoslužje predviđa i ophode, pa dolazak vjernika na sv. pričest, kretanje oko ispovjedaonice itd.

ARHITEKTURA CRKVE

1. Građevni tip

Veličina crkve ovisi također o njenom građevnom tipu. O tom tipu (ne mislim ovdje na građevni stil) danas su se iskristalizirala uglavnom dva shvaćanja. Jedno shvaćanje više naglašuje misao, da je crkva mjesto, gdje Bog stanuje među ljudima, dom Božji, u kojem se oko Boga okupljaju njegova djeca, da se sastanu sa svojim Ocem. Drugo shvaćanje više naglašuje ideju, da je crkva u prvom redu kuća Božjeg naroda, u kojoj se taj narod sastaje. Prema tome crkva mora biti tako građena, da više odgovara potrebama vjernika. Kao što razni vjernici-ukućani mogu imati različitih potreba, tako njihova kuća mora imati i prostorije, koje će odgovarati tim pojedinim potrebama. U jeziku graditeljstva to znači, da bi za svaku vrstu bogoslužnih funkcija morao postojati poseban prostor. Prema tome crkva budućnosti ne bi bila jedna velika dvorana, kako to do sada imamo, nego bi bila skup ili grozd manjih dvorana za različne vrste bogoslužja: tako bismo imali glavnu dvoranu za dolazak sviiju župljana na propovijedi i sv. misu; zatim kapelu Presvetog Sakramenta za čuvanje Svetotajstva i za privatnu adoraciju; pojedine kapele s oltarima ili kipovima i slikama za privatne pobožnosti; posebnu dvoranu za krštenja s krstionicom; posebnu dvoranu za vjenčanja, posebnu prostoriju za ispovijedanje itd. Svaka od tih dvorana ili kapela bila bi arhitektonski, namještajem i dekoracijom uređena najprikladnije za funkciju, koja se obavlja u njoj. Najnapredniji liturgičari smatraju, da bi takav tip crkve bio najviše u skladu sa čl. 124. koncilske Uredbe o svetom bogoslužju, kao i s gl. V. Upute za ispravno provođenje Uredbe. Na prvi je pogled jasno, da će takvo poimanje crkve donijeti velike promjene u crkvenoj arhitekturi u usporedbi s klasičnim poimanjem crkve ka ovelike dvorane, koja služi za sve vjerske funkcije.

Iako se — govoreći čisto teoretski — ovo rješenje čini veoma plauzibilnim, ipak neka mi budu dopuštene neke primjedbe. Ne može se namime tvrditi, da je Uredba o svetom bogoslužju, kao ni Uputa za pravilno

njeno provođenje imala u vidu ovakav tip crkve. S gornjim propisima jest u skladu, da pokrajnji oltari budu u pokrajnjim kapelama, ali spomenuti propisi predviđaju samo u izuzetnim slučajevima, i to uz posebnu dozvolu ordinarija, da se Svetotajstvo čuva u pokrajnjoj kapeli. Uredba i Uputa govore samo općenito, da crkve moraju biti tako uređene, da odgovaraju bogoslužju. — a taj isti zahtjev može se ostvariti i u dosadašnjim klasičnim crkvama. Osim toga ovaj novi tip crkve mnogo je skuplji od dosadašnjega, a to u našim prilikama nije neznatan razlog. O krstionici i dvorani za vjeronauk, kao posebnim prostorijama u crkvama novoga tipa, bit će govor malo kasnije.

Ni Uredba o svetom bogoslužju kao ni Uputa za pravilno njeno sprovođenje nisu isključile crkve dosadašnjeg klasičnog tipa kao jedne veće dvorane za sve vrste bogoslužja. Što više, po nekim se okolnostima može zaključiti, da su ti propisi imali u vidu baš takve crkve, i njih su željeli uskladiti s novim liturgijskim duhom. Kod toga propisi više govore o unutrašnjem uređenju tih crkvi, nego li o njihovoj arhitekturi.

2. Tlocrt

Kod crkvi jednog i drugog tipa, — kao i kod svakog djela arhitekture —, možemo govoriti o njihovom tlocrtu i o prostornom plaštu. Kod dosadašnjih crkvi tlocrt je bio prilično vezan i — da tako reknemo — pravilan. Bio je diktiran građevnim materijalom, odnosno tehničkim mogućnostima prekrivanja prostora. Danas pak postoje mnogo veće tehničke mogućnosti prekrivanja prostora, i zato su tlocrti modernih crkvi raznolikiji i često nepravilni. Ima npr. novih crkvi, koje u čitavoj strukturi nemaju dva paralelna zida, ni ležište krovništva na jednakoj visini. Općenito govoreći, moderne crkve su u tlocrtu mnogo slobodnije od dosadašnjih, teže za što većom funkcionalnošću prostora i odaju bogatiju invencioznost arhitekata, ali ta invencioznost može postati opasnom, ako postaje sama sebi svrhom, — ako se naime traži originalnost pod svaku cijenu.

3. Prostorni plašt

Obzirom na prostorni plašt, tj. na zidove i krovništva, današnji arhitekti pokazuju još više slobode, negoli kod tlocrta, jer su kod tlocrta vezani zahtjevom, da zgrada svojim rasporedom mora što bolje odgovarati bogoslužju, a za oblik zidova i krovništva ne postoji nikakav zahtjev liturgičara. Prostornim plaštem umjetnik želi izraziti neku svoju misao, ideju, — i to stvara najrazličnije oblike današnjih crkvi. Kao primjer da spomenemo novu crkvu u Italiji na novom »autoputu sunca« kod Firenze, koja je dobila vanjski oblik šatora (samo izvedenog u kamenu i armiranom betonu) za moderne nomade, tj. za automobiliste. I različiti drugi oblici crkvi izgledaju upravo fantastični ljudima, koji su navikli na dosadašnje forme. Sa crkvenog, odnosno liturgijskog gledišta možemo reći, da Crkva nema ništa protiv takvih oblika; ona prihvaća sve, što nije u suprotnosti s Bogom i religijom. A sa idejnog gledišta o tim crkvama možemo reći, da one najočitije pokazuju idejnu rastrganost današnjeg čovjeka i njegov nemir u grčevitom traženju svog vlastitog izražaja.

UNUTRASNJE UREĐENJE CRKVE

Navi liturgijski propisi i smjernice najviše se odnose na unutrašnje uređenje crkve, — na namještaj i njegov raspored u crkvi.

1. Glavni oltar

Tu je u prvom redu riječ o glavnom oltaru. Točka 91. Upute traži, da kod novogradnje crkve glavni oltar bude tako odmaknut od zida crkve, da se misa može služiti prema narodu. Ta uredba u sebi formalno ne precizira ništa više, ali svojim smislom uvelike utječe ne samo na položaj, nego i na oblik glavnog oltara. Što se tiče položaja, u praksi to znači, da glavni oltar ima biti odmaknut od zida crkve barem za 1,5 m, a eventualno uzevši u obzir položaj svetohraništa, te sedilia i ostalog namještaja u svetištu, oltar može biti još više odmaknut od zida. Glavni je zahtjev, da taj oltar mora biti »središte, kamo se sama od sebe obraća pažnja čitavog zbora vjernika« (t. 91. Upute). To ne znači, da oltar mora biti postavljen u svetištu u dužinskoj osi crkve. On može biti smješten i postrance u svetištu, ako to traži opći stil građevine, ali mora biti idealno, vizuelno središte, tj. mora biti na takvom mjestu, gdje najviše dolazi do izražaja.

Time, što glavni oltar mora biti tako građen, da se sv. misa može služiti prema narodu, uvelike je određen njegov oblik i veličina. U novim crkvama kod glavnog oltara otpada retabl, tj. oltarna nadgradnja sa slikama ili kipovima svetaca, tako da oltarna menza ostaje sama za sebe. To je u duhu današnjeg vremena, koje se odriče svega suvišnoga i promatra samo bitnost; a u duhu je i liturgije, koja želi što jače naglasiti prvotno pravo značenje oltara: ponajprije stol i žrtvenik, a istom onda prijestolje. No ne bi se ništa protivilo novim propisima, kad bi se i u novoj crkvi podigao oltarni retabl, ako bi to bilo u skladu sa stilom, — ali tako, da bude potisnut u dno svetišta, uza zid, i da se ispred njega može nesmetano obavljati bogoslužje kod oltara-menze. To ne bi bilo nikakvo novo rješenje, jer je već barok ostvario sličnih oltara.

Kod nekih liturgičara pojavila se tendencija, da se glavni oltar pomakne iz svetišta u sredinu crkve među narod. Postojeći propisi takvo rješenje ni ne odobravaju ni ne zabranjuju, ali u praksi je ono neprikladno, jer svetište i oltar rastavljaju od sakristije i otežavaju komunikaciju s njom; misa se ne može služiti versus populum, jer kod takvog rasporeda svećenik uvijek mora nekome okrenuti leđa; a svetohranište, ambon i sjedala za svećenika i službenike, — kamo god ih smjestili, uvijek smetaju pogledu stanovitog broja vjernika na oltar. Osim toga kršćanska starina rijetko pozna takav smještaj oltara. Ni Istok to nije prihvatio, a na Zapadu se to i nije primjenjivalo.

Oblik novog oltara prepušten je slobodnoj invenciji umjetnika. Može biti i oblik sarkofaga, ali je nekako prirodnije, da bude oblik stola u bilo kakvom njegovom izgledu, jer kršćanski oltar jest u prvom redu stol Posljednje večere.

2. Sjedište za misnika i službenike

Osim glavnog oltara, u svetištu mora biti sjedište za misnika i službenike. Uputa traži (točka 92.), da sjedište bude tako smješteno, da se misnik i službenici mogu dobro vidjeti, i treba biti očividno, da misnik zaista stoji na čelu zajednice vjernika. Pitanje sjedišta je veoma delikatno, — pogotovo, ako se ima u vidu mjesto svetohraništa. U prvom redu treba to sjedište dobro razlikovati od biskupskog prijestolja. U starokršćansko doba biskupska se katedra obično nalazila u dnu apsida u sredini. Može se zaključiti, da Uputa i danas dopušta takvo mjesto za biskupsku katedru. Ali sjedište za svećenika i službenike ne smije biti povišeno prijestolje, a mora biti vidljivo. Prema tome nije prikladno, da bude u apsidi u sredini, jer zbog oltara ne bi bilo vidljivo. Čini se, da je prikladnije mjesto za sjedište traži u svetištu pokraj oltara u ravnini s oltarom, ili malo ispred oltara, ali po strani.

3. Svetohranište

Ni pitanje smještaja biskupske katedre nije tako jednostavno, kako je bilo u starokršćansko vrijeme, ako se na glavnom oltaru čuva Svetotajstvo. U staro vrijeme Svetotajstvo se čuvalo u prostoriji zvanoj diaconikom, zatim u peristeri pod ciborijem glavnog oltara. Ni u jednom ni u drugom slučaju biskupska katedra nije smetala Svetotajstvu. Danas međutim imamo posve drukčiji problem od starih kršćana i u pogledu smještaja sjedišta ili biskupske katedre i u pogledu smještaja svetohraništa. Mi smo tradicijom naviknuti, da u našim crkvama svetohranište bude pravi centar crkve i da bude na najodličnijem mjestu. Uputa i sada traži, da bude na glavnom oltaru. Ona dopušta i drugo mjesto, ali doista najodličnije. Od baroka smo baštinili istaknuto svetohranište kao stan i prijestolje živoga Boga, kojemu u crkvi pripada najodličnije mjesto. Meni osobno ne bi bilo brago, da Bogu u budućnosti uskratimo to mjesto u našim crkvama, jer ne mogu naći odličnijeg mjesta u crkvi od svetišta, od glavne apsida. Smještaj svetohraništa na pokrajnji oltar ili u pokrajnju kapelu djelovao bi kod naših vjernika kao degradacija Boga. Da se ne bi i nama dogodilo ono, što su župljani jedne župe u Francuskoj govorili o svom župniku, kad je premjestio svetohranište sa glavnog oltara na pokrajni: naš je župnik Boga gurnuo u kut, a na njegovo je mjesto postavio svoju fotelju. Dakle u našim konkretnim prilikama, imajući pred očima mentalitet naših vjernika, mislim, da je mjesto svetohraništa samo u svetištu, u glavnoj apsidi crkve. Kako će se ono u svetištu smjestiti, to je drugi problem. Uputa, kao i pismo kardinala Lercara predviđaju za to glavni oltar, i to u sredini, a za koje drugo mjesto potrebna je dozvola ordiniranja.

Ako je svetohranište na glavnom oltaru, a oltar mora biti tako građen, da se misa može služiti prema narodu, onda svetohranište mora biti maleno, da ne zakrije svećenika. A ako je ono i najmanje, svejedno zakriva kalež pogledu vjernika. Osim toga premala svetohraništa psihološki djeluju kao degradacija njihova sadržaja. Izričito je pak zabranjeno primjenjivati bilo kakve mehaničke naprave, da se svetohranište

dade spustiti u oltarnu menzu, ili ga trajno držati u oltarnoj menzi, odnosno ispod menze. Ako se ono postavi pokraj oltara u stranu — što je uz dozvolu ordiniranja dopušteno, — ne čini li se u tom slučaju nekako važniji prazni oltarni stol u sredini svetišta od realno prisutnog Boga u svetohraništu? Mislim, da bi u našim prilikama bila najprikladnija dva rješenja: Prvo: da se svetohranište postavi u dno svetišta, odnosno apside, u sredinu, i to istaknuto i povišeno, tako da ga svećenik ne zakriva leđima, kad služi misu okrenut prema narodu. Takvo rješenje dopušta kardinal Lercaro u svom pismu. Na prigovor, da je tada svećenik leđima okrenut svetohraništu, odgovaramo, da se isto tako vjekovima okretao leđima svetohraništu, kad je govorio: »Dominus vobiscum«. Ja u tom ne vidim neko manje poštovanje prema Euharistiji; pogotovo ne manje od onoga, kad Euharistiju potisnemo na pokranji oltar. Konačno, svećenik je u svetištu najdulje jedan sat na dan, a kroz 23 sata svetište je pusto, ako u njemu nema svetohraništa. Također ne vidim, da bi takav položaj svetohraništa djelovao na smanjenje značenja sv. misne žrtve, jer oltar ostaje u sredini svetišta i jer je on i stvarni i vizuelni centar, kad se kod njega vrši sv. misa i ostalo bogoslužje.

Postoji i drugo rješenje, da svetohranište bude na najčasnijem mjestu, a da ne zakriva pogled na kalež na oltaru i da mu svećenik ne okreće leđa. To rješenje nije ni novo ni originalno, nego je baština kršćanske starine: u velikim crkvama, gdje su velika i visoka svetišta, može se iznad glavnog oltara-menze izvesti ciborij, i poda nj se podignuto iznad oltara postavi svetohranište. Ako je tako mogla čuvati Euharistiju kršćanska starina u svetohraništu u obliku golubice (peristera), mogli bismo i mi u svetohraništu suvremenijeg oblika. Liturgijski je dopušteno podizati ciborije iznad oltara-menze, a za čuvanje Euharistije na gore spomenuti način bila bi potrebna dozvola ordinarija. Takvim rješenjem pomoću ciborija bio bi više naglašen oltar-menza, koji bi se inače u velikom prostoru izgubio, i svetohranište bi bilo na najodličnijem mjestu, a da ipak ne bi zakrivalo pogled na menzu oltara. ovakvo rješenje ne bi bilo moguće u crkvama, koje imaju manja svetišta.

4. Ambon

U uskoj vezi sa oltarom jest propovjedaonica, odnosno jedan ili dva ambona. Uputa u točki 96. govori samo o ambonu ili ambonima. Po ovim direktivnim propisima, kao i po dosadašnjoj liturgijskoj praksi, izgleda, da u novim crkvama ne će postojati propovjedaonice dosadašnjeg tipa. One, postavljene visoko iznad glava vjernika, odgovarale su vremenu baroka i kaćiperskih panegirika, kad su propovjednici svojim govorima »pucali iznad glava«; a današnjoj novoj liturgiji čitanja Božje riječi i trijeznih i poučnih homilija, koje su razumljive današnjem običnom čovjeku, više odgovara ambon, jer je sluga riječi bliži vjernicima. Uputa traži, da ambon bude tako postavljen, da vjernici mogu službenika dobro vidjeti i čuti. A liturgijska praksa zahtijeva, da ambon bude u blizini oltara, odnosno svetišta, da bude lakša komunikacija sa svetištem, i da čitava liturgija preko lokalne povezanosti i psihološki sa-

čuva povezanost i jedinstvo. Prema tome čini se, da je najprikladnije mjesto za abmon na kraju svetišta, malo postrance. Ako su dva ambona, onda imamo simetrično rješenje; a ako je samo jedan, onda može stajati bilo lijevo bilo desno, jer praktički više nema stare »strane evanđelja«, budući da se bar do sada evanđelje čita na jednoj strani, ako je svećenik okrenut narodu, a na drugoj, ako je okrenut od naroda. Oblik ambona neka bude takav, da što manje zakriva pogled na oltar. Dobro je, da ima prikladno izveden legil za knjigu, da bude dovoljno osvijetljen za čitanje i da ima zgodno postavljen mikrofon tamo, gdje u crkvi postoji razglas.

5. Prostor za pjevače i orgulje

I po novim liturgijskim smjernicama u crkvama će postojati »škola pjevača«, odnosno predviđa se mjesto za pjevače i orgulje. Možda nijedno mjesto u crkvi nije izazivalo toliko diskusija, koliko mjesto za pjevače i orgulje. Po točki 97. Upute pjevači i orguljaš moraju sačinjavati dio sjedinjene zajednice vjernika; prema tome bi morali biti negdje među narodom, odnosno u blizini svetišta. S druge pak strane orgulje svojim dimenzijama zauzimaju prostor i priječe pogled, a zbog razloga akustike ne mogu se smjestiti bilo kuda. Za smještaj pjevača u većim crkvama moglo bi nam koristiti iskustvo iz starokršćanskih bazilika, gdje je schola cantorum bila u sredini pred svetištem. I u budućim većim crkvama mogla bi biti smještena tako, ili malo lijevo ili desno, ali još uvijek u sklopu s vjernicima. Kod manjih crkava jedinstvo između pjevača i ostalih vjernika nije prekinuto, ako su pjevači na koru iznad glavnog ulaza u crkvu, kako je to bilo i do sada. Smještaj orgulja u velikim crkvama u budućnosti ne će zadavati mnogo poteškoća, jer se kod električnog pogona sviraonik može postaviti na mjesto među pjevače, a svirale mogu biti i podalje od sviraonika uza crkveni zid, ili se dapače mogu vizuelno veoma efektno rasporediti uz zidove svetišta, pa bi djelovale kao moderni »retabl« oltara. U vezi sa zakonima akustike praksa je pokazala, da u crkvama longitudinalnog tlocrta orgulje dobro rezoniraju, ako su ili u svetištu, ili na koru iznad glavnih ulaznih vrata nasuprot glavnog oltara. U crkvama polukružnog oblika akustika je dobra, kad su orgulje uz ravni zid crkve bilo u sredini bilo postrance. A u crkvama kružnog ili elipsastog tlocrta akustika je izvrsna na svakom mjestu. Općenito govoreći, akustici ne smeta toliko oblik prostora, koliko prepreke sa oštrim uglovima u tom prostoru, — kao što su na pr. stupovi ili pregradni zidovi sa oštrim uglovima. Budući bi moderna arhitektura mogla posve eliminirati stup kao nužni nosač stropa, to u takvim crkvama ne će biti akustičkih zapreka.

6. Prostor za vjernike

Mjesta za vjernike u budućoj crkvi trebaju biti tako predviđena, da se postigne maksimalna vidljivost na glavni oltar. U građevnom pogledu to traži jedinstvenu dvoranu bilo kojeg oblika; ili ako je crkva sastavljena od više prostornih elemenata, onda ti adneksi ne smiju biti tako duboki, da vjernici ne bi vidjeli na glavni oltar. Ako su te

prigradnje ili kapele veoma duboke, onda u njih treba smjestiti pokranje oltare. Inače u prostoru, odakle se vidi naglavni oltar, sjedeća i stajaća mjesta treba tako rasporediti, da je lako moguće kretanje vjernika i da jedan prilaz ne bude previše opterećen, a drugi da su neiskorišteni. U modernim crkvama slobodnog tlocrta klupe se rado postavljaju radikalno, uzimajući kao centar glavni oltar.

7. Krstionica

Uputa za ispravno sprovođenje liturgijske konstitucije u točki 99. posebno govori o uređenju krstionice. Uputa traži, da kod krstionice jasno dođe do izražaja dostojanstvo sakramenta krsta i da mjesto bude funkcionalno. Liturđičari, koji predlažu novi tip crkve »grozdastog tlocrta«, gdje svaka vrsta funkcija ima svoju posebnu prostoriju, također za krstionicu traže posebnu dvoranu, koja će biti najsvrhnije namještena i dekorirana za dijeljenje tog sakramenta. Kao razlog za takvu posebnu prostoriju iznose u prvom redu funkcionalnost, a zatim i psihološki razlog, koji traži manju prostoriju, jer je krštenje bogoštovni čin, kojemu prisustvuje uski krug ljudi, to je više obiteljska svečanost, — zato i prostorija za taj čin mora biti manja, da se ta mala zajednica vjernika u prostoru velike crkve ne bi osjećala nekako manje vrijednom, izgubljenom. Osim toga Crkva je od najstarijih vremena gradila krstionice ne samo kao posebne prostorije u sklopu crkve, nego kao posebne zgrade, pa bi takve nove tendencije imale oslon i u tradiciji. Istina je, da su krstionice kao posebne zgrade baština prošlosti, no kad su one nastajale kao posebne zgrade, za njih su tada postojali i posebni razlozi. Tada su se naime krštavali većinom odrasli katekumeni, i krstilo se uronjavanjem. Za uronjavanje odraslog katekumena bio je potreban prilično velik bazen. Katekumeni su morali skidati gornje odijelo, a poslije obreda oblačili su krsne haljine; zbog toga je bila potrebna posebna prostorija — garderoba. Kod samog obreda bili su potrebni svjedoci, pomoćnici. Osim toga ovdje se radilo i o tome, da se ne povrijedi i vanjska čednost. Zbog svega toga u kršćanskoj je starini bilo potrebno, da za dijeljenje sakramenta krsta postoji posebna zgrada. Zato su ondašnji kršćani za krstionicu prihvatili onakav tip zgrade, kakav je već postojao pred njima, a imao je bazen, kadu, — a to je tip kupaonice, odnosno tip jednog odjela javnih terma. Međutim, danas su vanjske okolnosti krštenja posve drukčije, i ne postoji nijedan od onih razloga, koji su u kršćanskoj starini zahtijevali krstionicu kao posebnu zgradu. A psihološki razlog intimnosti prostora za mali broj prisutnih, mislim, da se danas ne bi mogao uzimati u obzir, jer postoji opravdana tendencija, da krštenje jedne osobe, njen primitak u zajednicu Božjeg naroda, nije samo privatna stvar toga pojedinca, nego je to stvar čitave zajednice vjernika. Veoma pobudno djeluje, kad se krštenje obavlja svečano pred cijelom zajednicom u crkvi. Prema tome danas nije nužno, da za krstionicu imamo posebnu prostoriju, ali je potrebno, da krstionica bude dolično uređena, da bude na vidljivom mjestu u crkvi i da i sama bude veoma istaknuta. Pri uređivanju crkve prema novim propisima krstionica veoma lijepo pristaje kao pendant

ambonu kraj svetišta, ili na veoma istaknutom mjestu u crkvi, eventualno na mjestu kojeg pokrajnjeg oltara, U detaljno uređenje krstionice ovdje nije moguće zalaziti.

8. Vjeronaučne prostorije

Kod gradnje nove crkve također je potrebno misliti na vjersku obuku i na mjesto, gdje će se ona održavati. Ni koncilaska Uredba ni Uputa za njeno provođenje ništa ne govore o takvoj prostoriji u vezi s crkvom, no svećenici i arhitekti na to trebaju misliti, — pogotovo u onim zemljama, gdje se vjeronauk ne predaje kao nastavni predmet u javnim školama. Takvu prostoriju također predviđaju liturgičari zastupnici novog tipa crkve tzv. grozdastog tlocrta, a u našim konkretnim prilikama i mi moramo staviti u svoj građevni program takvu prostoriju. Budući da na pouku dolazi pretežno školska mladež, i metoda rada je školska, — dakle opći »štimmung« je školski, — zato i prostorija za vjeronauk treba da ima karakter školske prostorije sa svim nastavnim pomagalicama. Napose je važno, da prostorija — jedna ili više njih, već prema potrebi — bude prostrana, suha i svijetla, te da je zimi ne samo teoretski nego i stvarno osigurano grijanje. Vjeronaučne prostorije trebaju imati higijenski, propisno građeni zahod barem sa dvije kabine sa školjkama čučavcima. Vjeronaučne prostorije treba graditi po pravilima, koja se primjenjuju za školske prostorije.

Posebno je pitanje položaja vjeronaučnih prostorija prema crkvi. Trebaju li te prostorije biti sastavni dio crkve — kao crkvene kapele, — ili da budu posve samostalne, odijeljene od crkvenog prostora, makar u građevnom smislu bile povezane? Naša vjerska obuka djece u samoj crkvi zbog nedostatka posebnih vjeronaučnih prostorija pokazala nam je slabe strane takvog rješenja. Pod vjeronaukom se naime mora primijeniti školska metoda rada sa ispitivanjem i odgovorima, djeca jesu i moraju biti slobodnija, — a sve to u crkvi, pa zbog toga djeca izgube poštovanje prema svetom mjestu, te se u crkvi izvan vjeronauka, pod svetom misom, vladaju, kao pod vjeronaukom. Zato uz naše buduće crkve, — bile one klasičnog tipa kao jedinstvene dvorane, ili novog »grozdastog tlocrta« — trebamo predvidjeti posebne prostorije za vjeronauk, koje će biti u blizini crkve, da se može s djecom ići na poklon, ali ta prostorija ne smije biti sama crkva ili koji dio crkve. Vjeronaučna dvorana može biti u građevnom sklopu sa crkvom, — može dapače imati i vrata u crkvu, ali ta vrata za vrijeme vjeronauka trebaju biti zatvorena. Jasno je, — gdje su ekonomske mogućnosti takve, da se jedva sagradi kakva seoska kapelica, da će se vjeronauk trebati održavati u toj kapelici.

NAŠ GRAĐEVNI PROGRAM

Novi liturgijski propisi uvelike će utjecati na građevni razvoj sakralnih objekata. Hoće li u budućnosti prevladati u crkvenoj arhitekturi klasični tip crkve kao jedinstvene dvorane za sve vjerske funkcije, ili će biti uveden novi tip »grozdastog tlocrta« sa više dvorana, za sada

se ne može predvidjeti. To će ovisiti ne samo o već donesenim liturgijskim propisima, nego i o onima, koji se još spremaju u skoroj budućnosti, kao i o daljnjem razvoju liturgije na principima, koje je postavio II. vatikanski sabor. No taj razvoj crkvenog graditeljstva ovisit će i o konkretnim materijalnim i kulturnim prilikama pojedinog kraja i naroda. Za naše sadašnje prilike, mislim, da se možemo zadovoljiti sa crkvama klasičnog tipa, koje će biti u unutrašnjosti uređene prema novim propisima, ali će osim stana i ureda potrebnog broja svećenika trebati još da imaju jednu ili više prostorija za vjersku obuku. Gdje bude moguće načiniti više; kao što je na pr. samostan za časne sestre, dvorana za rekreaciju ministranata, stan za crkvene poslužitelje, — hvala Bogu, neka se radi!

II. PRILAGOĐAVANJE POSTOJEĆIH CRKVI NOVIM LITURGIJSKIM PROPISIMA

PROPISI I SMJERNICE

Ovo je u našim prilikama mnogo aktuelniji problem, koji se nalazi u granicama naših financijskih mogućnosti.

Na taj predmet se od do sada donesenih propisa odnosi točka 6. iz pisma kardinala Lercara, te za Zagrebačku Nadbiskupiju okružnica od 9. IV 1965. br. 1428/65 i okružnica od 5. I 1966. br. 123/66. U rješavanju toga problema najčešće dolazi u obzir prilagođavanje svetišta novim zahtjevima liturgije, zatim postava ambona i dolično uređenje krstionice. U našim crkvama trebalo bi također pristupiti boljem uređenju ispovjedaonica, no o tome novi liturgijski propisi još nisu doneseni, pa se o tome još ne može govoriti.

SJEDIŠTE ZA SVEĆENIKA I SLUŽBENIKE

U prilagođavanju svetišta novim zahtjevima liturgije potrebno je najprije urediti sjedište za svećenika i službenike. Ono treba biti tako postavljeno, da svećenik bude vidljiv kao moderator skupa vjernika. Problem je delikatniji, nego se možda čini na prvi pogled, jer naše manje crkve do sada nisu imale nikakvog sjedišta, a u većini drugih naših crkava ono je bilo tako postavljeno, da se svećenik nije pravo vidio. Treba dakle to sjedište nekako »izvući« naprijed. A mnoga su naša svetišta prilično tijesna, pa za sjedište nema dovoljno prostora. K tome sjedište ne smije biti smješteno ispred oltara, da bi svećenik, sjedeći, leđima bio okrenut oltaru. Zato neka se ono nastoji postaviti malo u stranu, bliže pričesnoj ogradi, ali tako, da ne bude prekinuta vizuelna veza s glavnim oltarom. Sjedište mora biti povišeno, da vjernici vide svećenika, ali ne smije djelovati kao prijestolje. Podnožje sjedišta ne bi smjelo imati više stuba od podnožja oltara, — dapače trebalo bi biti bar za jednu stubu niže, ali u ovom slučaju treba u prvom redu imati u vidu zahtjev nužne vidljivosti svećenika. Sjedište smije imati stolice s naslonom, — pa i »fotelju«, ali ne smije imati baldahina, jer bi to bilo prijestolje.

U vezi sa sjedištem jest i ambon. Sve naše crkve uglavnom imaju propovjedaonice za nas klasičnog tipa: visoke, uza zid crkve, podalje od oltara. Na takvim je propovjedaonicama nespretno obavljati prvi dio sv. mise, — molitve i čitanja, — i zato su one uglavnom upotrebljive samo za propovijed, a za prvi dio svete mise, tj. molitve i čitanja, potrebno je u blizini sjedišta ili oltara na vidnom mjestu postaviti ambon. Ako se radi o pretijesnom prostoru, taj bi ambon mogao biti i izvan svetišta kod pričesne klupe. Ali ne smije biti glomazan, da ne zakrije pogled na oltar. U mnogim slučajevima to bi mogao biti tek jedan jači stalak za knjigu, koji se eventualno može pokriti tkaninom liturgijske boje. Kod tog stalka mogu se vršiti čitanja, molitve, — pa i homilija, ako je to u konkretnom slučaju prikladno. Stalak može biti nepomičan na jednom mjestu, a mogao bi se i prenositi. Čini se prikladnije, da se ne prenosi, jer to prenošenje djeluje kao improvizacija.

I ako se za liturgiju uvede ambon, odnosno stalak, ipak se dosadašnja propovjedaonica ne smije uklanjati. To je odredba zagrebačke okružnice od 9. IV. 1965. Reforma naime liturgijskih propisa još nije dovršena, mi još sigurno ne znamo, kakva će biti definitivna fizionomija crkvene unutrašnjosti. Osim toga, ako je propovjedaonica stilski usklađena sa ostalim crkvenim namještajem i predstavlja stanovitu umjetninu, onda je ne smijemo uklanjati zbog konzervatorskih načela. Uostalom, ona ne mora biti sasvim napuštena. A da je i posve neprikladna, za sada se ne smije uklanjati bez dozvole ordinarija. To će pitanje riješiti budućnost.

GLAVNI OLTAR

Kod prilagođivanja svetišta novim potrebama praktički je najteži problem glavnog oltara. Uvode se oltari-menze versus populium, a već postoji stari oltar s retablom. Do sada doneseni propisi, kao i zaključci međunarodnih sastanaka liturgičara, umjetnika i čuvara umjetnosti traže, da se ima poštovati starina i ne smije se uklanjati iz crkvi, jer bi mogla stradati vrijedna umjetnička djela. Napose to vrijedi za barokne umjetnine, jer je barokni namještaj u organskoj cjelini sa baroknom arhitekturom; i uklanjanjem eventualno retabla sa glavnog oltara mogla bi se posve uništiti skladnost i ljepota čitave unutrašnjosti crkve. Zato se u to ne smije dirati. Naš zagrebački propis traži, da se bez dozvole ordinarija ne smije ništa uklanjati, a ta se dozvola u ovakvim slučajevima načelno ne daje bez dokazanog opravdanog razloga. Naši barokni oltari, — a i neki iz kasnijeg vremena — imaju i dalje ostati na svom mjestu. Prekršaj ovog propisa kod crkava i namještaja, koji je pod zaštitom konzervatorskog zavoda, na tužbu tog zavoda povlači za sobom materijalnu odgovornost upravitelja crkve pred sudom. Ako se ipak želi imati oltar versus populium i u crkvi, koja ima glavni oltar sa retablom, može se u svetištu ispred postojećeg oltara postaviti privremeni pomični oltar-menza, no kod toga trebaju biti ispunjeni slijedeći uvjeti: 1. takav oltar mora biti pomičan i u liturgijskom i u građevnom

smislu; 2. u Zagrebačkoj Nadbiskupiji od 5. I. 1966. za takav se oltar treba dobiti pismena dozvola ordinarija; i 3. takav oltar mora biti doličan. Ne obični stol, ne nešto po izgledu ispod običnog stola (!), nego sakralna menza, koja će biti dolična, da se na njoj služi sv. misa. Prema tome svetohranište ostaje na glavnom oltaru sa retablom, a ispred njega je pomični oltar za služenje sv. mise prema narodu. Na taj način se spašava stari oltar, i prilagođujemo se novim propisima. Ovakvim kompromisom daje se odgovor onima, koji misle, da tako ne ćemo nikada poći naprijed sa liturgijskom obnovom. No liturgijska obnova ne sastoji se u rušenju dosadašnjih oltara, nego u obnovi duha.

KRSTIONICA

U našim konkretnim prilikama mnogo više slobode, nego li kod preuređivanja glavnog oltara, imamo kod uređivanja svojih krstionica. Mi imamo krstionice, koje su po svom izgledu ispod dostojanstva sakramenta krsta. To je kod nas baština jozefinizma, koji je krštenje praktički smatrao samo ceremonijalnom formom kod upisa u organizaciju, koja se zove kršćanska crkva. Zato su neke naše krstionice obične rupe u zidu crkve negdje pod korom, pritvorene daskom, da nikome ne smetaju. Danas, kad se ispravno veoma mnogo naglašuje značenje i dostojanstvo sv. krsta, naše krstionice moraju dobiti dostojniji izgled. Tu neka se u prvom redu osjeti naše nastojanje za doličnim uređenjem crkve. Neka krstionice idu na vidjelo, pred sve vjernike, i neka budu funkcionalno uređene i dekorirane u skladu sa sakramentom! Neka opća forma krstionice ne može se propisati, to treba riješiti u svakom konkretnom slučaju; ali bih ovdje želio razbiti shvaćanje krstionice kao neke škatulje, koja, eto, služi — tako, za nešto. Neka krstionica bude barem tako lijepo uređena, kao jedan pokrajnji oltar! Treba za dostojanstvo sv. krsta i krstionice odgajati i vjernike, pa će oni u svom životu biti bolji kršćani.

VJERONAUCNE PROSTORIJE

Još jedan naš problem u vezi sa prilagođavanjem naših postojećih crkava novim potrebama: problem vjeronaučne prostorije. Taj problem zatekao nas je nepripravne možda i psihološki, a sigurno financijski. Vjeronaučnih prostorija do sada nismo imali, a financijski nam je koji puta to pitanje teško riješiti. Ali tu bezuvjetno treba nešto učiniti. Vjeronaučna obuka u crkvi, — pogotovo ako se drži samo u župnoj crkvi, — nije sistematska obuka, jer je djeci u nekim slučajevima zbog velike udaljenosti do crkve nemoguće redovito dolaziti na vjeronauk. Zatim crkva je prevelika, zimi je hladna, djeca gube osjećaj poštovanja prema svetom mjestu i prema Svetotajstvu. Zbog toga je potrebno, da imamo posebnu vjeronaučnu dvoranu. Ako gradimo iznova, gradimo propisno; a ne možemo li graditi iznova, onda adaptirajmo neku prostoriju u tu svrhu. U filijalama ostaju kapele kao vjeronaučne dvorane za nuždu, dok se i tamo ne uzmgone to pitanje sretnije

riješiti. No iskustvo je pokazalo, da bez posebne vjeronaučne prostorije nema sistematske vjerske obuke; a bez sistematske vjerske obuke nema ni pravih kršćana. Zato u našem programu liturgijske obnove i uređenja crkve prema novim liturgijskim propisima neka bude na prvom mjestu sistematska katehizacija i briga za katehetsku prostoriju. Tu će biti kolijevka novog liturgijskog života i proživljavanog kršćanstva.

SUMMARIUM

Quoad modum aedificandi ecclesias necnon easdem intus ordinandi, tum ad nova praescripta liturgica, tum ad specialia quae hac de re prodierunt praescripta dioeceseos zagrebiensis pressius attendere invitat auctor. Menti lucent normae pro renovanda liturgia et mens simul dirigitur ad vota congressuum interanationalium liturgistarum et artis ecclesiasticae cultorum. Mentione dignus est congressus liturgistarum necnon architectorum Assisii anno 1965. habitus. Analysi subiciendo peculiare circumstantias in quibus versamur, sequentia pro nobis in Croatia viventibus conclusionum instar deducere liceat: primo, necessitatem novas ecclesias aedificandi nemo est qui non videat. Nec solum hoc valet pro urbibus quae celeriter populantur, sed pro paghis ac vicis, nam haec ecclesiarum erectio ac paroeciarum constitutio Concilii Vat. II in votis est, quod apud nos inceptum invenitur institutione sic dicti »Fond Ivana XXIII«; secundo, cum pecuniaria media deficient, non est possibile novos extruendi ecclesias modos sequi ita ut quaelibet cultus species suum haberet locum, sed consuetus sequendus est modus et novis normis liturgicis aptandus. Iuxta ecclesias habeatur locus pro catechesi tradenda. Pariter iuxta ecclesiam habitationi parochi congruus tribuatur locus, et insimul valde optandum ut pariter erectioni »centri paroecialis« agnoscatur momentum.